

8. INTERKULTURALNI DIJALOG

Goran Sekulović*

Sažetak: Živjeti zajedno kao jednaki u dostojanstvu – to je jedan od ključnih evropskih principa kada je riječ o interkulturalnom dijalogu. Ustav Crne Gore [1] pravno-normativno je uredio ovu oblast na evropskom nivou. Ako na ovim ustavnim načelima Crna Gora u praksi uspostavi, unutar sebe, kvalitetan interkulturalni dijalog, na šta je obavezuju međunarodni dokumenti, a to znači sa svim ključnim religijskim, civilizacijskim, svjetonazornim identitetima savremenog čovječanstva koji su dio i nje same, mnogo lakše će kao jedna uspješna demokratska, interetnička, interkonfesionalna, intercivilizacijska, interbaštinska i interkulturalna država stupati u produktivan odnos i dijalog sa svim relevantnim državama, pojedincima, grupama, kolektivitetima na evropskoj i vanevropskoj komunikativnoj mapi [36].

Ključne riječi: *interkulturalni dijalog, Ustav Crne Gore, međunarodni dokumenti, živjeti zajedno, jednaki u dostojanstvu, asimilacionizam, multikulturalizam, interkulturalizam, kulturna raznolikost, etički zajednički identitet*

Abstract: Living together as equal in dignity – that is one of the key European frames and principles when it is about intercultural dialogue. Constitution of Montenegro [1] has legally-normatively defined this area on the European level. If, on these constitute principles, Montenegro in practice, inside of her own, establishes quality intercultural dialogue, on which is committed by international documents, which means that with all key religious, civilization identities of the modern humankind which are parts of her own, it will be much easier to, as a successful, democratic, multiethnic, multi – confessional and multicultural country, enter into productive dialogue with all relevant countries, entities, groups, collectives on European and out of Europe maps of communication [36].

Key words: *intercultural dialogue, Constitution of Montenegro, international documents, living together, equal in dignity, assimilation, multicultural, intercultural, cultural diversity, ethical common identity*

8. 1. UVOD

Kulturna raznolikost je ukorijenjena u istoriji Crne Gore. Ona će biti sve veća usljed globalizacije. Kako treba na nju reagovati? Koja je i kakva naša vizija cr-

* Dr Goran Sekulović, „Pobjeda” a. d., Podgorica

nogorskog društva? Na kojim načelima će ono biti organizovano? Da li na zatvorenim nacionalnim, kulturnim, vjerskim i jezičkim korpusima i koegzistiranju većinske i manjinskih grupa koje „povezuju” obostrano neznanje i stereotipi, ili će to biti otvoreno društvo puno života u kome neće biti diskriminacije, od koga ćemo svi imati koristi, koje u potpunosti uključuje sve svoje stanovnike i poštuje njihova ljudska prava?

Crnogorsko društvo se opredijelilo za ovu drugu soluciju. Ali od opredjeljenja do pune realizacije dug je proces. Mi imamo sve preduslove za ostvarivanje ove ideje i već početne prakse u Crnoj Gori – istorijske, civilizacijske, političke, državne, kulturološke, obrazovne, medijske, informacione... Od nas samih zavisi tok i sudbina ovog procesa, pa se zato moraju svi subjekti društva uključiti u njega. Da bi se to ostvarilo, kulturi treba prići njenim oružjem: kritički i vizionarski. To znači razvojno-budućnosno i humanistički. Posebno što je naš pogled po programskom zadatku ovog projekta CANU uperen u XXI vijek – eru kompetitivnosti.

Crna Gora je multikulturalno i, samo u određenom stepenu, interkulturalno društvo – i to ne od danas i juče, već mnogo duže vremena. Crnogorska multikulturalnost se stvarala kroz jedinstven proces izgrađivanja i širenja crnogorske države. Taj proces i ispit Crna Gora je uspješno položila. Ali za XXI vijek, vijek kompetitivnosti, i za budućnost ostaje ne manje značajan i ne manje lak ispit: podići nivo multikulturalnosti na nivo interkulturalnosti, na nivo jedinstvenog crnogorskog kulturnog, stvaralačkog i civilizacijskog prostora koji će zapravo biti rezultat stvaralačke nadogradnje, poštovanja, prožimanja i afirmisanja kulture i osobenosti svake nacije u Crnoj Gori. To je bitno novi kvalitet i pomak u poimanju kulture. I ne samo kulture već i države i društva u cjelini. Interkulturalnosti odgovara građanski, otadžbinski, domovinski, integracijski, zajednički, sintetički identitet jedne države i jednog društva. Ukoliko je društvo ekonomski bogatije i integrisanije, biće razvijeniji i interkulturalizam i jači, sadržajniji i svestraniji interkulturalni dijalog. Kulturna raznolikost u jednom socijalno i životno zavidno integrisanom društvu izuzetno povoljno utiče na njegovu ekonomsku moć i ukupne stvaralačke potencijale. Prožimajući međusobno osobenosti svojih kultura u svakodnevici, obrazovanju, nauci, različim profesijama i radu, svi stanovnici u interkulturalnim državama doprinose kreiranju novog fundamentalnog i primijenjenog znanja.

8. 2. IDEJA I PRETPOSTAVKE INTERKULTURALNOG DIJALOGA

Interkulturalni dijalog odnosi se na otvorenu i dostojanstvenu razmjenu mišljenja između pojedinaca i grupa različitog etničko-nacionalnog, kulturnog, konfesionalnog i jezičkog porijekla i nasljeđa, uz zajedničko razumijevanje i uvažavanje. Ovaj pojam je jedan od najnovijih, a praksis jedan od najstarijih u istoriji čovječanstva. Čovjek, kao jedino (samo)svjesno, bivstvujuće biće, i kolektivne ljudske zajednice različitih vrsta (plemenske, društvene, jezičke, religiozne, etničke, državne...), uobličavali su se tokom hiljada godina upravo zahvaljujući ovoj vrsti dijaloga, susretanja i međusobnih uticaja i prožimanja.

Dijalog između različitih kultura inherentan je biću kulture. Čim se kaže kultura, misli se na ovaj dijalog. U suprotnom, nije riječ o kulturi, o slobodi, o stvaralaštvu, o dostojanstvu, o različitosti, o Drugom, o pluralitetu, solidarnosti i univerzalnom dobru za sve. Razmišljanje o kulturi uvijek vodi razmišljanju o odnosu među kulturama, tj. njihovoj interakciji. Kulturu je nemoguće razumjeti u jednini – uvijek je riječ o kulturama i otud značaj dijaloga među njima. Kulturne razlike koje opažamo među ljudima omogućuju nam da postanemo svjesni postojanja kulture.

Unesco 1992. određuje kulturu kao „ukupan skup znakova kojima članovi datog društva prepoznaju jedni druge, i koji ih razlikuju od ljudi koji ne pripadaju tom društvu”, a 2001. kao „skup distinktivnih duhovnih, materijalnih, intelektualnih i emocionalnih obrazaca nekog društva ili grupe ljudi...zajedno sa njihovom umjetnošću, književnošću, životnim stilovima, načinima zajedničkog života, sistemima vrijednosti, tradicijom i vjerovanjem” [28]. Ako se posmatra iz ugla socijalne kohezije, može se sa sigurnošću reći da je kultura u središtu individualnog i društvenog identiteta i da je glavna komponenta u razumijevanju grupnih identiteta. Kada se razmatra kultura, uzimaju se u obzir svi faktori koji oblikuju individualne načine mišljenja, uvjerenja, osjećanja i djelovanja članova nekog društva.

Interkulturalizam se pretpostavlja ograničenom multikulturalizmu tek 2003. kada Savjet Evrope ističe da se kulturna raznolikost ne može primjenjivati samo na termine „većina” i „manjina” jer se time uposebljavaju različite zajednice u statičnoj poziciji do te mjere da socijalno ponašanje i vjerski, etnički i kulturni stereotipi čine pretpostavke za njihov status i položaj [35]. A tri godine kasnije naglašava se da je „kulturni diverzitet definišući faktor u Evropi. Naša posvećenost jačanju interkulturalnog i interreligijskog dijaloga, na koju smo se obavezali na Međunarodnom samitu u Tirani (2004), je izraz naše volje da u tom smislu održimo evropske standarde” [42].

Iako je stvoren iz dobre namjere, danas se smatra da multikulturalizam stvara segregaciju i nerazumijevanje. Doprinosi i narušavanju prava pojedinca – posebno žena – u okviru manjina prema kojima se postavlja kao da su jedinstven kolektivni akter. Kulturna raznolikost savremenih društava mora se prihvatiti kao empirijska činjenica. Dva odgovora na nju koja su se praktikovala dugo vremena, asimilacionizam i multikulturalizam, pokazala su se kao nedjelotvorna. Jer nijedan od ova dva modela, niti asimilacija niti multikulturalizam, ne može se primijeniti sam po sebi u jednoj državi. Neki njihovi elementi kombinuju se sa začetom interkulturalnom paradigmatom koja integriše ono najbolje iz oba modela. Od asimilacije uzima usredsređenost na pojedinca, a od multikulturalizma prepoznavanje kulturne raznolikosti. A dodaje se i novi elemenat dijaloga, od ključne važnosti za integraciju i socijalnu koheziju, koji se zasniva na jednakom dostojanstvu i zajedničkim vrijednostima.

Identiteti koji se prožimaju nijesu kontradikcija, već izvor snage. Ukazuju na zajedničke osnove svih vrsta interkulturalnog dijaloga. Na primjer, prva monoteistička religija u Egiptu koja je propovijedala vjerovanje u boga Sunca uticala je na formiranje judejstva, a ono na hrišćanstvo i islamizam. Savremeni identiteti su superkompleksni i mora im se prići na rafiniran način. Interkulturalni dijalog nije svrha sam po sebi. Njegov cilj nije čak ni dijalog radi dijaloga, bez obzira na to što takav javni, retorički i intelektualni diskurs donosi veliko blagostanje. Dijalog treba da se

podstiče zbog ostvarivanja humanističkih i razvojnih ciljeva svake zajednice. Riječ je o afirmaciji slobodnog bića različitih pojedinaca i zajednica, tj. individualnih i kolektivnih habitusa i očuvanju njihovog zajedničkog, teritorijalno i socijalno integrisanog, prostora življenja. Interkulturalni dijalog može pomoći da se cijeni raznolikost, a istovremeno podržava društvena kohezija. On je model i sredstvo da se vođama politike, države i društva, obezbijedi idejni plan kojim će se služiti i oni i ljudi iz prakse. No, dijalog se ne može zakonski propisati, već treba u praksi primijeniti njegova osnovna strateška načela. Dijalog je otvoren poziv za sve subjekte, za sve nas, jer upravo na svima nama leži odgovornost da stvorimo društvo u kojem ćemo svi živjeti slobodno i ravnopravno kao jednaki u dostojanstvu.

Dijalog je zadatak da živimo zajedno – jedni sa drugima, interaktivno, produktivno, a ne paralelno, jedni pored drugih – usred sve veće kulturne raznolikosti i uz poštovanje ljudskih prava i sloboda. Istorijski se oblikovao kao sredstvo i cilj harmonije u multikulturalnom, demokratskom i pravnom društvu, njegova prava, idealna, priroda, zahtjev naše epohe. Dijalog može da uspije jedino ako su svi njegovi preduslovi ispunjeni. To znači obezbijediti demokratsko upravljanje raznolikošću, ostvariti decentralizaciju i afirmisati lokalnu samoupravu, demokratsko građanstvo i učestvovanje u javnim poslovima, razviti proces usvajanja interkulturalnih znanja, osmisliti i umrežiti državni i međunarodni prostor dijaloga, univerzalnih sloboda, jednakosti, solidarnosti, ravnopravnosti, socijalne pravde, morala, humanizma... Dijalog nije moguć ako ne postoji vladavina prava i demokratskih principa, poštovanje dostojanstva svakog pojedinca, ljudskih, pojedinačnih i grupnih, kolektivno-manjinskih prava [30–34]. Sve ove vrijednosti, a posebno uvažavanje i podsticanje slobode mišljenja i izražavanja, garantuju da niko ne može imati prevlast po bilo kom osnovu (političkom, ekonomsko-imovinskom, vjerskom, kulturnom, nacionalnom, rodnom...) u društvenom životu.

8. 3. ISTORIJSKI RAZVOJ MULTIKULTURALIZMA I INTERKULTURALIZMA U CRNOJ GORI

Prostor Crne Gore od davnina je bio naseljen i ispresijecan brojnim etnosima i etosima, kulturama, religijama i civilizacijama. Ovdje se Istok spaja i susreće sa Zapadom, što je vidljivo i na materijalnom i na duhovnom dijelu kulturnog nasljeđa i baštine. Duklja, Zeta i Crna Gora – sve su se ove državne tvorevine vjekovima graničile, susretale i prožimale sa velikim i moćnim multietničkim i multikonfesionalnim kraljevstvima i carstvima, republikama i imperijama. Na crnogorskom prostoru su se sukobljavali interesi velikih civilizacija, ali su sve one ostavile svoje tragove i baštine do tog stepena i do te raznolikosti da danas predstavljaju slojeve savremenog kulturnog bića Crne Gore i pluraliteta crnogorskog interkulturalizma. Imamo prave evropske raritete, svetitelje (Sveti Jovan Vladimir, Sveti Vasilije Ostroški, Sveti Petar Cetinjski, Sveti Tripun) koje poštuju, uvažavaju i prihvataju vjernici različitih konfesija, kao i crkve u kojima se mole i pravoslavci i katolici. Djelo dijaloga je i Oktoih, prva štampana knjiga na južnoslovenskim prostorima i prva knjiga u Evropi štampana u državnoj štampariji. Đurađ Crnojević je, naime, crnogorski ćirilski Ok-

toih, proizvod evropskog Istoka, publikovao na štamparskoj presi proizvedenoj i kupljenoj na evropskom Zapadu, u Veneciji.

Ivan Crnojević u Zakoniku carskom i patrijaršijskom, u vremenu dominacije evropske srednjovjekovne inkvizicije, i Petar I Petrović utvrđuju pravo utoke-pribježišta, tj. eksteritorijalnosti i azila, savremene pravne ustanove koja počiva na istim univerzalnim, opštjeljudskim, slobodnim i ekumenskim temeljima multikulturalizma i interkulturalizma, a to je zajednički etički identitet poštovanja dostojanstva svakog pojedinca. „Proklet bio svaki brat Crnogorac koji bi dobjekšćeg čoecka i na samu vjeru nevjernoj tragi iz ove slobodne zemlje preda. U slobodnu zemlju stupivši ma koga roda ili plemena bio sin mora bit slobodan i jeste, a ne u ropstva verige da pada iz kojeg je umakao da slobodu nađe. Naša vrata slobode nek su svakom slobodi ištućem, otvorena” [5]. U Kanonu Leke Dukadinija, albanskom običajno-pravnom kodeksu, ovo pravo je iskazano na sljedeći način: „Otvori tome što bježi, zatvori onome što ćera” [5]. Pozitivni ideali i primjeri postoje (podsjetimo se da jedna od kulturnih i svetih interkulturalnih – sa svom težinom istorijske upitnosti i opstojnosti ovog pojma i prakse – crnogorskih knjiga upravo nosi naziv „Primjeri čojstva i junaštva”), da bi se njihovim afirmisanjem što više suzio prostor za ispoljavanje suprotnih, negativnih ponašanja. Ne idealizujemo prošlost Crne Gore, često se nije postupalo po riječima Svetog Petra Cetinjskog čak i sve do današnjih dana, tj. u posljednjem međuetničkom i međuvjerskom ratu na prostoru bivše SFRJ, ali – ako nam je to neka utjeha, a nije – drugačija nije bila u bitnom ni slika evropske istorije u cjelini. Podsjetimo da se papa Jovan Pavle II 2000. godine izvinio za zločine učinjene u krstaškim ratovima.

Za vrijeme vladavine knjaza i kralja Nikole I Petrovića, u državnom, političkom, ekonomskom, kulturnom, vjerskom, prosvjetnom i civilizacijskom pogledu postignuti su nemali pomaci u otvaranju i kontaktu države sa drugim kulturama, stvaranju povjerenja, jednakosti, solidarnosti, uvažavanja i poštovanja kao neophodnih pretpostavki za otpočinjanje interkulturalnog dijaloga. Pomenimo samo osnivanje niza novih prosvjetnih, državnih, sudskih i drugih institucija, zatim Konkordat sa Katoličkom crkvom, prvi u ovom dijelu Evrope, kao i promovisanje pripadnika manjinskih vjerskih i etničkih grupacija u najviša državna i društvena zvanja.

Naravno, pravi dijalog ove vrste je nemoguć bez modernog civilnog društva, demokratskih institucija, vladavine prava, mira, solidarnosti, socijalne interakcije i pravde, pluralizma i ekonomskog i društvenog bogatstva koje će omogućiti osnivanje i efikasan rad brojnih subjekata u ovoj oblasti interdisciplinarnog karaktera. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevini (tzv. prvoj) Jugoslaviji, Crna Gora je izgubila svoj državni, a Crnogorci nacionalni identitet. Ipak, postignut je napredak u obrazovanju, čemu su doprinos dali i ruski politički emigranti, kao i profesori pripadnici različitih nacija, vjera i kultura, koji su službovali u Crnoj Gori u skladu sa tadašnjim zakonima Kraljevine SHS/Jugoslavije. Bez obzira na to što u drugoj polovini dvadesetog vijeka nijesmo imali vladavinu političkog pluralizma, vrijeme komunizma u Crnoj Gori je donijelo izuzetno povoljne odnose za razvoj interkulturalnog dijaloga. Prva škola na albanskom jeziku u Crnoj Gori otvorena je 1945. godine, a u kasnijim decenijama učinjeno je puno u političkom, obrazov-

nom, naučnom, medijsko-informativnom, nacionalnom i kulturnom razvoju crnogorskog društva, svih njegovih etniciteta – naroda i narodnosti u zvaničnoj terminologiji nekadašnjeg političkog sistema socijalističkog samoupravljanja – što predstavlja neophodnu pretpostavku za interkulturalni dijalog. U etnički mješovitim, crnogorsko-albanskim sredinama, već više decenija, još od vremena nekadašnjeg socijalističkog društvenog uređenja bivše SFRJ u okviru koje je kao posebna republika i ravnopravna federalna jedinica postojala Crna Gora, u administraciji lokalne samouprave, javnim institucijama, zdravstvenim, kulturnim i drugim organizacijama, kao i u sudstvu i školstvu, u zvaničnoj upotrebi je dvojezičnost. To se garantuje i Ustavom Crne Gore [1]. Dvojezičnost je, osim u više osnovnih i srednjih škola, danas u upotrebi i na posebnom Odsjeku Univerziteta Crne Gore za školovanje učitelja na albanskom jeziku.

8. 4. RANIJI PRISTUPI KULTURNOJ RAZNOLIKOSTI

Evropa je u posljednjih nekoliko vjekova promijenila više dominantnih političkih obrazaca kada je u pitanju odnos između različitih kultura. Dugo vremena je vladao asimilacionizam da bi ga zamijenio multikulturalizam i u najnovije vrijeme interkulturalizam. Asimilacija pojedinca ili manjinskih naroda sa većinskim je redukovanje produktivnih snaga i gubitak državne, socijalne i kulturne vitalnosti, dok multikulturalizam kao raznolikost bez zajedništva i solidarnosti onemogućuje obostrano poštovanje i socijalnu inkluziju. I interkulturalnost i multikulturalnost opisuju situaciju u kojoj ima više od jedne kulture u nekoj zemlji. Drugi je ne samo kulturološki Drugi već uključuje i istorijsku različitost, civilizacijsku, etničku, nacionalnu, jezičku, religioznu, socioekonomsku, političku, klasno-socijalnu... „U današnjem svijetu, gdje nijedna država nije u potpunosti homogena, zahtjevi za prepoznavanjem i priznavanjem različitih etniciteta, religija, jezika i vrijednosti, se ubrzano povećavaju. Primjetna je potreba za naglim povećanjem poštovanja prema Drugom, koja će obezbijediti osnovu za razvijanje osjećaja obostrane koristi, prijateljstva i učenja” [36]. Ali u multikulturalizmu različite kulture žive jedna pored druge bez mnogo interakcije. Zato je za razvoj kulturno raznolikog društva neophodan interkulturalni dijalog kao srž interkulturalizma. Multikulturalizam kao statički pojam može da ukazuje samo na činjenicu da ljudi različitih kultura, manjinskih često u statusu geta, žive jedni pored drugih. On legitimno i legalno postoji i u konzervativnim i represivnim društvima i čak je politički i pravno priznat. Interkulturalizam je dinamički pojam i odnosi se na uspostavljanje i razvijanje odnosa uzajamne zainteresovanosti, prihvatanja i poštovanja između grupa ljudi koje pripadaju različitim kulturama. Ono što je najbolje, individualne vrijednosti u asimilacionizmu, i kolektivne u multikulturalizmu, ujedinjuju se u novi, viši kvalitet. U interkulturalizmu ljudi različitih kultura povezuju se i uče jedni od drugih, postajući bogatiji.

Interkulturalizam pretpostavlja dijalog na lokalnom, državnom i međunarodnom nivou, kao i multikulturalizam i jedan zajednički identitet više kultura. Time se ne negira autentičnost svake kulture ponaosob, niti autentičnost univerzalnih principa solidarnosti i interakcije, sinteze, kultura u cjelini i njihovog međusobnog

dijaloga. Evropska načela insistiraju da je zapravo etos ovaj zajednički identitet stanovnika jedne zajednice sastavljene od različitih kulturnih elemenata. Etos, kao sveukupni supstrat duha jednoga naroda, čine ne samo tvorevine živih generacija i njihov sistem mišljenja, kulture i života nego i duh i tvorevine minulih naraštaja kao svojevrsni podsticaji ostavljeni nasljeđu po kojim se prepoznaje njihov identitet u svekolikom kulturnom diverzitetu.

Evropska unija je ocijenila da Crna Gora može služiti kao primjer za međuetničke odnose. Upravo, dimenzija zajedničkog etičkog identiteta na najbolji način potvrđuje ovu ocjenu Evropske unije i garant je njene trajne vrijednosti i značajne kompetitivne moći i prednosti naše zemlje u odnosu na nemali broj zemalja u narednom vremenu. Crna Gora je, iako vjekovima tzv. vojni logor, ili upravo zbog toga, veoma dobar primjer za evropske preporuke o određenom etosu i idealu slobode kao zajedničkom identitetu jednog interkulturalnog okruženja. On podrazumijeva međusobno uvažavanje i poštovanje svih kultura, uz nastavak i obogaćivanje afirmisanja svih njih pojedinačno, prije svega, u okviru procesa cjelovitog interkulturalnog dijaloga.

Međutim, nije po srijedi neki idealni ili pak mitski, aprioristički scenario koji iz daleke prošlosti kada se jelo „zlatnim kašikama” samo treba jednostavno i alhemijski volšebno prebaciti u savremeno doba Crne Gore. U pitanju je dug istorijski, mukotrpan i nimalo lak proces izgradnje dijaloga. On ima svoje realne i protivurječne tokove, uostalom kao u čitavoj Evropi, procese koji su se pojavljivali i razvijali sa jačanjem i teritorijalnim širenjem crnogorske države u XIX i XX vijeku. U zavisnosti od perioda ratova ili mira u modernoj istoriji i Crne Gore i Evrope dešavali su se ciklusi plime i osjeke interkonfesionalnog i interetničkog povjerenja. Kao simboličnu paradigmu ovih procesa spomenimo samo nacistički genocid nad Jevrejima u Drugom svjetskom ratu. Sudbina dijaloga poslije iskustva konc-logora bila je omeđena pitanjem da li se može pisati poezija poslije Aušvica? I upravo zbog toga ili uprkos tome, naša je obaveza i odgovornost, bez ikakve lažne skromnosti, da spomenemo i preteču ideje nenasilja u Crnoj Gori i univerzalnog morala – onog etosa koji apostrofiraju ključna evropska dokumenta – kao osnove zajedničkog kulturnog identiteta crnogorskog interkulturalizma, Marka Miljanova Popovića, koji ih je utemeljio svojim etičkim kategorijama čojstva i dobročinstva. Crna Gora je upravo na takvom, pravom putu i potrebno je sistematsko, uporno i organizovano djelanje na raznim nivoima i u raznim sferama da bi se taj put i dalje neprekidno stvaralački razvijao i bogatio.

8. 5. DIVERZIFIKACIJA NACIONALNO-KONFESIONALNO-KULTURNE SCENE U CRNOJ GORI

Dijalog je potreban za sve veću raznolikost koja u nas ima i specifične uzroke. Koliko u Crnoj Gori nije dovoljno diferencirana kultura (npr. etablišana, državna i alternativna, underground umjetnost), toliko nacionalna sfera jeste. Sa procesom raspada bivše SFRJ i vremenom obnove crnogorske suverene i međunarodno priznate države, poklopile su se pojave novih nacija i nacionalnih manjina, što je za dijalog

od posebne važnosti. Riječ je o starim-novim nacijama, ali i o podjelama unutar dosadašnjih jedinstvenih kulturnih i vjerskih supstrata.

Kod pojedinih političkih i kulturnih predstavnika i članova elita pojedinih nacionalnih zajednica ima i različitih mišljenja oko toga da li su pojedine nacionalne zajednice u Crnoj Gori državotvorni narodi ili pak nacionalne manjine. To je izraženo posebno u slučaju pripadnika srpske nacije. No, i u okviru ove nacionalne zajednice, konstituisan je Srpski savjet kao nacionalni manjinski organ i to je najvažnije kada se radi o interkulturalnom dijalogu. Jer u Crnoj Gori, kao po ustavu građanskoj državi, pravo svakog pojedinca je da se slobodno iskaže da li će se organizovati u građanskom smislu ili kao pripadnik određene manjine. Sama država to ne određuje. Ona poštuje opredjeljenje svakog pojedinca da se slobodno osjeća, te mu omogućava da se na praktičnom planu organizuje u skladu sa svojim odlukama o nacionalnim, vjerskim i kulturnim manjinskim pripadanjima, garantujući i štiteći njegova pojedinačna i grupna, kolektivna ljudska manjinska prava [1].

Stalni, intenzivniji ili povremeni dijalog između pripadnika različitih vjeroispovijesti u Crnoj Gori, kao dio interkulturalnog dijaloga, ohrabrivao bi vjerske zajednice da se aktivnije uključe u promovisanje ljudskih prava, demokratije i vladavine prava. Dijalog između pripadnika različitih vjeroispovijesti mogao bi da doprinese i jačanju konsenzusa u društvu po pitanju rješavanja socijalnih problema. U našoj zemlji on nije prisutan kao u razvijenoj Evropi. Različite konfesije su u Crnoj Gori, u javnosti i medijima, mnogo manje prisutne u intervjerskom, internetničkom i interkulturalnom dijalogu i rješavanju društvenih problema, nego što je to slučaj u zapadnoj Evropi. Kada se posmatra region Zapadnog Balkana, manja je tradicija ove vrste u okviru Pravoslavne u odnosu na Katoličku crkvu. Ona je mnogo otvorenija, spremnija za dijalog i osposobljenija za prisutnost, učešće i kompeticiju po mnogim aktuelnim, izazovnim i novim društvenim fenomenima.

Sloboda da se izabere sopstvena kultura kao jedno od osnovnih ljudskih prava pokazuje se na djelu i u najnovije vrijeme na više primjera u Crnoj Gori. To govori da će se u narednom periodu dijalog morati pažljivo gajiti i intenzivirati ako se želi više razumijevanja, saradnje, napretka i zajedničkog hoda crnogorskog društva ka budućnosti. Specifičnosti na ovom planu ima više. Tradicionalno i istorijski postoje različite vjere u jednoj naciji (na primjer, izrazito kod Albanaca), a različite nacije u okviru jedne vjere (na primjer, Crnogorci i Srbi u pravoslavlju, Hrvati i Albanci u katoličanstvu, Bošnjaci-Muslimani, Muslimani i Albanci u islamu). Takođe, ima primjera da se kao Crnogorci u nacionalnom smislu izjašnjavaju ne samo pripadnici pravoslavne već i katoličke i islamske vjeroispovijesti. Specifičnost je i to da je u Crnoj Gori danas prisutan i etnički i građanski, državljanski tip nacije.

Neki procesi koji su u Crnoj Gori prisutni već više godina, pa i decenija, dobijaju svoje aktuelno višedimenzionalno značenje i imaju značajne društvene posljedice, naročito za interkulturalni dijalog. U okviru pravoslavlja i islama postoje suprotstavljene konfesionalne i etničke zajednice, nacionalog i kulturnog obilježja, sa matricom svog porijekla van ili u Crnoj Gori. Evropska unija uviđa potrebu za dijalogom između vjerskih i etničkih zajednica, kao i državnih vlasti i njihovih ovlašćenih predstavnika koji traže da budu obuhvaćeni zakonskom regulativom svake određene

ne zemlje. Ovo je od izuzetnog značaja za dijalog, jer kod vjerskih podjela, čak i u okviru jedne iste vjeroispovijesti, iz istorijskih, nacionalnih, kulturnih i drugih razloga, često se ispostavlja da su one dubljeg karaktera, čak i filozofskog porijekla ili zbog pogleda na svijet. Ova saznanja mogu pomoći da se uspostavi dijalog i nađe kompromisno rješenje za ove i slične konfliktne odnose.

8. 6. INSTITUCIONALNI OKVIR OMOGUĆAVANJA, ZAŠTITE I PODSTICANJA INTERKULTURALNOG DIJALOGA U CRNOJ GORI

Da bi se omogućilo demokratsko upravljanje crnogorskom diverzifikacionom kulturnom scenom i interkulturalnim dijalogom, konstituisan je institucionalni okvir zaštite manjina u Crnoj Gori. Tako se zaštitom prava i unapređenjem položaja manjina, a time i omogućavanjem i podsticanjem interkulturalnog dijaloga, bavi nekoliko veoma značajnih institucija i organa. Pri instituciji Predsjednika Crne Gore postoji Savjet za zaštitu pripadnika manjinskih naroda i etničkih grupa kao savjetodavan organ. Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, kao nadležni organ, radi na realizaciji svojih osnovnih strateških projekcija. Osnova te strategije je puna integracija manjinskih naroda u društveni život uz dalje očuvanje i razvijanje njihove nacionalne i kulturne posebnosti. To se ostvaruje stalnim kontaktom i dijalogom Ministarstva sa predstavnicima svih manjinskih naroda, političkih subjekata, nevladinih organizacija, institucija i ustanova, te partnerskim odnosom sa relevantnim međunarodnim organizacijama koje se bave pitanjima zaštite ljudskih i manjinskih prava.

Aktima ovog Ministarstva omogućeno je konstituisanje Savjeta manjina. Zvanično, na nivou države Crne Gore djeluju savjeti sljedećih manjina, kao njihova legalna i legitimna predstavništva, zaduženi, između ostalog, i za uspješno vođenje i razvijanje interkulturalnog dijaloga – Srpski, Bošnjački, Muslimanski, Hrvatski, Albanski i Romski. Tako je iskorišćeno pravo koje pruža član 79, alineja 13, Ustava Crne Gore [1]. Ministarstvo pruža finansijsku pomoć svim savjetima u istom iznosu. U Skupštini Crne Gore osnovano je stalno radno tijelo – Odbor za ljudska prava i slobode, koji razmatra pitanja, posebno normativne predloge, iz oblasti ljudskih i manjinskih prava. Kao samostalna i nezavisna institucija djeluje i Zaštitnik ljudskih prava i sloboda čiji se jedan zamjenik bavi zaštitom manjinskih prava. Na predlog Vlade, Skupština Crne Gore osnovala je u februaru 2008. godine. Fond za manjine radi podrške aktivnostima značajnim za očuvanje i razvoj nacionalnih, odnosno etičkih posebnosti manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica i njihovih pripadnika u oblasti nacionalnog, etičkog, kulturnog, jezičkog i vjerskog identiteta. Fond je za 2009. godinu raspolagao sa ukupno 900. 000 eura. Na konkursu Fonda mogu učestvovati, osim savjeta manjina, i institucije i nevladine organizacije kako iz manjinskih zajednica tako i van njih sa različitim projektima iz kulturne baštine, umjetnosti, folkloru, informisanja, obrazovanja, nauke, izdavaštva... Na konkursu za 2009. godinu podržani su, pored ostalog, i projekti Srpskog savjeta o pokretanju izdavaštva i za zaštitu identiteta i kulturno-istorijskih spomenika

srpskog naroda i obnovu svetinja SPC u Crnoj Gori, Bošnjačkog savjeta o kulturnoj baštini Bošnjaka, Albanskog savjeta o dijaspori, Matice muslimanske Crne Gore o kulturnom i nacionalnom statusu i položaju Muslimana Crne Gore, očuvanju kulturnog identiteta i baštine, vjerskom i kulturnom u nacionalnom identitetu Muslimana Crne Gore, Romskog savjeta o RAE internet radiju, itd. Fond pomaže kvalitetne projekte, a jedan od kriterijuma je i procentualno učešće određene manjine u ukupnom stanovništvu zemlje. Primjetno je da na konkursu Fonda i na ostale slične konkurse uglavnom pristižu multikulturalni projekti. U narednom periodu potrebno je afirmisati projekte koji jačaju interkulturalizam i interkulturalni dijalog.

Državna institucija koja posebno vodi brigu o kulturnom stvaralaštvu manjina u Crnoj Gori, osim Ministarstva kulture, medija i sporta, jeste Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina koji je osnovan zbog značaja crnogorske kulturne šarolikosti. U Crnoj Gori djeluje i niz veoma kvalitetnih i aktivnih nevladinih udruženja i organizacija koje se bave problematikom zaštite prava manjina i unapređenjem položaja manjinskih zajednica, kao i organizovanjem kulturnih, informativnih i drugih programskih sadržaja od značaja za manjine. Kada je riječ o kulturi i umjetnosti, brojni su i raznovrsni programi institucija manjinskih zajednica koje doprinose dijalogu, uglavnom sa sadržajima karakterističnim za njihovo kulturno-istorijsko, religijsko i etničko-nacionalno nasljeđe. Osim posebnih manifestacija ove vrste, u okviru svake manjinske zajednice, jednom godišnje Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava organizuje centralni Festival kulturnog stvaralaštva manjina Crne Gore.

8. 7. PROGRAMSKI SADRŽAJI U ŠTAMPANIM I ELEKTRONSKIM MEDIJIMA U CRNOJ GORI NAMIJENJENI MANJINAMA

Interkulturalnom dijalogu, osim tekućeg, živog kulturno-umjetničkog dešavanja u manjinskim zajednicama, vidno doprinose i njihova informativna, obrazovna, naučna, izdavačka i publicistička djelatnost, koja je garantovana Ustavom naše države (*Ustav Crne Gore, Sl. list CG, br. 01/07*). Takođe, značajan doprinos daju i listovi i časopisi čiji su izdavači različiti, od nevladinih organizacija, koje se bave zaštitom i razvojem kultura manjina, do Savjeta manjina. Ako se radi o informisanju i predstavljanju pripadnika manjina u Crnoj Gori putem štampanih medija (informativnih glasila i listova koji izlaze petnaestodnevno i mjesečno, kao i povremenih časopisa za kulturu, baštinu, umjetnost, nauku i književnost), treba reći da najveći broj izlazi na albanskom („Koha javore” izdavača „Pobjede” u tiražu od deset hiljada primjeraka, uz sufinansiranje Ministarstva kulture, medija i sporta, ima internet izdanje i dostupan je dijaspori, „Kronika”, „Lemba”, „Buzuku”, „Dija”, „Malesia”...) i bošnjačkom („Bošnjačke novine”, „Bošnjačka riječ”, „Almanah”, „Elif”, „Forum”...), a zastupljeni su i na hrvatskom („Hrvatski glasnik”, „Bokeški ljetopis”), crnogorskom („Osvit” – glas crnogorskih Muslimana), srpskom („Srpske novine”) i romskom jeziku („Informativni centar”, „Točak”). Izdavanje štampanih medija uslovljeno je često ekonomskim mogućnostima, pa je njihova periodika pojavljivanja promjenljiva, iako im i država pruža određenu podršku. Posljednjih nekoliko godina u Crnoj Gori se na ruskom jeziku pojavilo više listova i revija („Ruski žurnal Adria-

tik”, „Revija o Crnoj Gori”, „Most magazin”, „Ruska gazeta”...), radio i TV vijesti i emisija, a objavljuju se i knjige, u kojima se predstavlja crnogorska kulturna baština za, prije svega, sve brojniju rusku koloniju u našoj zemlji, ali i za javnost i čitaoce u Rusiji, što takođe doprinosi dijalogu, kao i otvaranje prve osnovne škole na ruskom jeziku u Budvi.

Što se tiče elektronskih medija, programi na albanskom i romskom jeziku emituju se na Javnom servisu RTV Crne Gore i komercijalnim radio i TV stanicama. Na RTV Crne Gore postoji više programskih sadržaja posvećenih manjinama, ali je potrebno uvesti dodatne i specijalne programe budući da sadašnji nijesu dovoljni. Na TV Crne Gore postoji redakcija na albanskom jeziku, kao i na Radiju Crne Gore. Na televiziji se svakodnevno emituje na albanskom informativna emisija „Lajmet” (vijesti) u trajanju od petnaest minuta, a jednom nedjeljno jednočasovna informativno-muzička emisija „Mozaik 60”, koja se emituje i preko satelita. Na radiju se na albanskom dnevno emituju dvije informativne emisije – jutarnje vijesti (od ponedjeljka do petka) u trajanju od deset-petnaest minuta i tridesetominutni dnevnik u popodnevnom terminu. Svake subote na programu je i informativno-muzička emisija pod nazivom „Na kraju nedjelje”. Emisije tretiraju aktuelne dnevne informacije o događajima u zemlji i svijetu, kao i sa područja u Crnoj Gori gdje žive Albanci, a i iz okruženja. Doprinos televizijskom informisanju na albanskom jeziku u Crnoj Gori daju i komercijalne televizije „Teta” iz Ulcinja i „Boin” iz Tuzi, čije projekte sufinansira Ministarstvo kulture, medija i sporta putem konkursa.

Informisanje romske populacije u Crnoj Gori realizuje se kroz programe nacionalnog javnog radio-difuznog servisa. Radio Crne Gore emituje godišnje dvadeset četiri priloga namijenjena Romima u trajanju od trideset minuta, dvojezično. Emisije su posvećene integraciji romskog stanovništva u Crnoj Gori. Pripremaju ih novinari romske nacionalnosti koji su završili novinarsku školu Instituta za medije. Do sada je bilo zaposleno honorarno troje Roma, a odnedavno radi jedan novinar. Veoma je teško naći novinare romske nacionalnosti sa visokim obrazovanjem, a interni propisi upravo te uslove predviđaju. U sklopu programa pod nazivom „Putevima života”, Javni servis Televizija Crne Gore emituje jednom mjesečno polusatnu emisiju posvećenu romskoj tematici. Ovaj program se emituje na Prvom kanalu petkom, a repriza se emituje nedjeljom. Takođe, satelitski kanal redovno preuzima ovu emisiju. Navedeni program se ne emituje na romskom jeziku, niti se titljuje. Kao doprinos unapređenju informisanja na romskom jeziku, na radiju „Antena M” emituje se redovna nedjeljna emisija pod nazivom „Romi govore” – „O Roma vakeren”, koju priprema i realizuje nevladina organizacija Demokratski romski centar, uz podršku Ministarstva kulture, medija i sporta i međunarodnih organizacija.

U okviru Srpskog savjeta rade „Srpski radio” i „Srpske elektronske novine”. Fond manjina preko konkursa finansijski pomaže njihove programske sadržaje. Može se reći da je crnogorska država obezbijedila dovoljno sredstava za pomoć u osnivanju i radu svih potrebnih institucija manjinskih naroda. Više ministarstava i državnih institucija vodi brigu o statusu i položaju manjina. U narednom periodu aktivnosti bi trebalo više usmjeravati ka podsticanju samog interkulturalnog dijaloga. Dijaloška kultura u Crnoj Gori nije dovoljno razvijena, što se nepovoljno odražava i

na interkulturalni dijalog. Ali svaki napredak u interkulturalnom dijalogu pozitivno utiče na dijalog u cjelini. Stvaraju se uslovi da sve manjine mogu da zaštite svoj kulturni, nacionalni i vjerski integritet i da u isto vrijeme teže punoj radnoj, stvaralačkoj i kulturnoj integraciji, doživljavajući Crnu Goru kao vlastitu domovinu i državu. Interkulturalni dijalog postaje prirodno sredstvo za razrješavanje svih mogućih konflikata, a ujedno i sadržajni cilj diverzifikovane crnogorske kulturne pozornice.

8. 8. PROSTOR ZA INTERKULTURALNI DIJALOG

Prostor za dijalog je raznovrstan i širok. On obuhvata interkulturalno učenje od porodice i vrtića do visokog, ali i neformalnog i vanškolskog obrazovanja, medije, javne rasprave i dijalog, transparentnost i aktivnost u državnim organima i nevladinim organizacijama, naročito onima koji su zaduženi za ljudska i manjinska prava, demokratsku participaciju građana, posebne akademske discipline kao što su jezici i istorija, zatim umjetnost, kulturu, sport, itd. Roditelji i šira porodica imaju važnu ulogu u pripremi mladih za život u raznolikom društvu. Kao uzori potrebno je da učestvuju u promjeni mentaliteta i stavova djece. Obrazovni programi za odrasle i porodice koji obrađuju raznolikosti mogu im pomoći u ispunjavanju ove uloge.

Obrazovni radnici na svim nivoima, predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, visoko obrazovanje i istraživanje, imaju važnu ulogu u pripremi budućih generacija za dijalog koji uz kulturnu različitost utiče na inovacije, što dokazuju brojne ekonomije zasnovane na primjeni znanja. Iako je Crna Gora postigla nemale rezultate na ovom polju, potrebno je i dalje raditi na tome da nastavni planovi i programi iz metodike nastave obuhvate nastavne strategije i metode kojima se nastavnici pripremaju da se snalaze u novim situacijama nastalim usljed kulturne raznolikosti. Bez obzira na vjerski obrazovni sistem, školski sistem mora da uzme u obzir vjersku i filozofsku pluralnost. Upoznavanje sa vrijednostima kulturne baštine izuzetno doprinosi dijalogu. O tome govori „Okvirna konvencija SE o vrijednosti kulturne baštine za društvo”, gdje se u čl. 1–14 ističe uloga kulturne baštine u „razvoju kulturne raznolikosti”, obaveza poštovanja „kulturne baštine drugih kao svoje” i „različitog tumačenja značaja i značenja baštine” [23]. U ovom smislu se može reći da razvoj interkulturalnog dijaloga u Crnoj Gori ometa sadašnji odnos prema vlasništvu mnogih dobara kulturne baštine vjerske provenijencije. U neka od njih ne mogu ući čak ni predstavnici struke koji su odgovorni za njihovu zaštitu, tj. Zavoda za zaštitu spomenika kulture. I učenje informatičkih nauka jako doprinosi razvoju dijaloga [36], [39], [42].

Neformalno učenje van škola i univerziteta posebno u radu sa mladima i svim oblicima dobrovoljnog i građanskog rada ima podjednako važnu ulogu. U procesu obrazovanja za dijalog posebna pažnja mora se posvetiti inoviranju i osavremenjavanju nastavnih planova i programa na planu radikalnijeg zaokreta ka bilingvalnom školstvu i učenju više domicilnih jezika, posebno u nacionalno mješovitim sredinama, kao i učenju više stranih jezika. Crna Gora je i na ovom planu do sada postigla zavidne rezultate, posebno u strategiji učenja stranih jezika. Bilingvalni koncept je zastupljen u školama etnički mješovitih sredina. U njima bi se nastavnim programi-

ma mogao povećati broj časova za učenje jezika većinskog stanovništva na nivou države, tj. crnogorskog, jer je primjetno da studenti-brucoši na univerzitetima u Crnoj Gori iz redova albanske populacije imaju teškoće u praćenju nastave zbog njegovog nedovoljnog apsolviranja. U dvanaest osnovnih i u četiri srednje škole predaje se na albanskom. Učenje jezika pomaže da se uvidi da saradnja sa licima koja imaju drugačiji identitet i pripadaju drugoj kulturi obogaćuje životno iskustvo. Jezička politika kao dio politike dijaloga trebalo bi da bude u skladu sa onim što navodi „Evropski Ustav SE o regionalnim i jezicima manjina”, koji naglašava vrijednost višejezičnosti i insistira da zaštita jezika koji koristi manjina u određenoj državi ne ide na štetu službenih jezika i potrebi da se oni uče [20]. Obaveza ove vrste u Crnoj Gori je tim veća budući da je službeni jezik crnogorski, a da su u službenoj upotrebi i srpski, bošnjački, albanski i hrvatski. Poželjno bi bilo ne samo da se uče strani jezici već i jezici kojima se govori u najbližem regionu i u Crnoj Gori. To proizilazi i iz Ustava naše zemlje [1]. Predavanje istorije je instrument za sprečavanje novog etničkih čišćenja i drugih zločina protiv čovječnosti, čega je bilo i u našoj nedavnoj, pa čak i u najnovijoj prošlosti. Tim više je suptilnija i odgovornija obaveza obrazovnih, kulturnih i svih drugih institucija Crne Gore na ovom planu.

U međunarodnim odnosima izvanredno je važan dijalog. Posebno je to slučaj u regionu Zapadnog Balkana zbog posljedica ratova devedesetih godina. Neophodno je razvijati prekograničnu i regionalnu saradnju. Dijalog je pokazatelj dobrosusjedstva između država i predstavlja priliku za promovisanje humanih vrijednosti u civilizacijskom, moralnom, kulturnom i političkom pogledu, mira, ravnopravnosti, solidarnosti i univerzalnih međunarodnih standarda. Mediji, takođe, mogu umnogome doprinijeti dijalogu, sprečavanju ili rješavanju konflikata i podstaći razumijevanje. Štampani i elektronski mediji imaju veliki prostor da afirmišu dijalog. Izuzetno korisni za razvoj interkulturalnog dijaloga su internet i digitalna tehnologija. Svaka javna rasprava se mora voditi u duhu uvažavanja kulturne raznolikosti. Ni radno mjesto ne treba zanemariti kao adresu dijaloga [1].

8. 9. SUGESTIJE

8. 9. 1. KRATKOROČNOG KARAKTERA

– S obzirom na značajne promjene u sistemu institucionalne zaštite ljudskih i manjinskih prava, formiranje novih tijela kao što su savjeti manjina, sugerišemo kooptiranje njihovih predstavnika i revitalizaciju i osavremenjavanje rada Savjeta za zaštitu pripadnika manjinskih naroda i etničkih grupa pri instituciji Predsjednika Crne Gore. Ovo tijelo se mora češće sastajati, te imati više sadržajan, efektivan i praktičan, a manje protokolaran i formalan karakter. Tako bi dobilo mnogo veći društveni ugled i javni značaj. Da bi se ovo realizovalo, u njegov sastav i rad moraju se uključiti predstavnici svih nacionalnih, etničkih, vjerskih i kulturnih zajednica u Crnoj Gori. Idući tragom evropskih kriterijuma, standarda i preporuka u ovoj oblasti, trebalo bi razmisliti i o promjeni naziva ovog tijela u Savjet za interkulturalni dijalog, što bi odražavalo najkvalitetnije tendencije u demokratskom životu Evrope i svijeta, ali i karakter savremene Crne Gore kao izuzetno kulturno, etnički, naci-

onalno, vjerski i civilizacijski raznolike države, koja je evropska i po ovom, vrlo bitnom, elementu

– Radi intenziviranja dijaloga sugerišemo ustanovljenje funkcije-radnog mjesta savjetnika za ljudska i manjinska prava u kabinetu Predsjednika Vlade i radnog mjesta savjetnika za kulturu u kabinetu Predsjednika države. Uz personalno dopunjen i sadržajno inoviran i osavremenjen rad Savjeta za zaštitu pripadnika nacionalnih manjina i etničkih grupa pri instituciji Predsjednika Crne Gore, Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Fond za manjine i Centar za kulturu manjina, te već postojećih funkcija savjetnika za ljudska i manjinska prava Predsjednika Crne Gore i savjetnika za kulturu predsjednika Vlade Crne Gore, na ovaj način bi se kompletirala institucionalna mreža zaštite ljudskih i manjinskih prava, a time i dijaloga. Bio bi to garant i uspješne realizacije evropskih preporuka o postepenom prerastanju multikulturalnog u interkulturalni pristup u okviru kojeg dijalog promoviše socijalnu integraciju uz očuvanje posebnih nacionalnih identiteta. Riječ je o građanskom, otadžbinskom, domovinskom, zajedničkom bogaćenju svih jedinstvenih i osobenih kulturnih supstrata. Ovo podrazumijeva postepen otklon od do sada dominantnog osjećanja nacionalnog identiteta na Balkanu koji se uvijek oformljivao i doživljavao nasuprot, protiv drugih, a ne kao svijest o tome da su se svi kulturni identiteti uobličavali upravo u interaktivnom odnosu i susretu sa pripadnicima drugih kultura, vjera i nacija tokom viševjekovnog zajedničkog življenja na istim prostorima. U ovom smislu potrebno je mijenjati ustaljena načela u najboljem slučaju multikulturalnog osjećanja zajedništva koje dominira našim javnim životom.

– Zbog potrebe snažnije i funkcionalnije veze sa našom dijasporom i intenziviranja dijaloga u crnogorskom rasijanju, sugerišemo formiranje Ministarstva za rasijanje, koje bi, eventualno, radi racionalizacije, moglo u sebi da obuhvati i resor vjera. Kao jedan izvršni organ, Ministarstvo za rasijanje i vjerska pitanja imalo bi svoje opravdanje, jer je u crnogorskoj dijaspori prisutan i višenacionalan i višereligijski supstrat, što je izuzetno pozitivno i što se mora iskoristiti kao prioritetna ciljna grupa u državnoj strategiji. Ovo polje djelovanja prepoznao je i crnogorski Ustav, pa se može reći da je ustavna norma kvalitetnije formulisala ovo pravo i obavezu u odnosu na postojeću praksu. Specifičnost je Crne Gore da svi u njenom rasijanju čine manjinske grupe, a u samoj zemlji nijedna nacija nema učešće u ukupnom stanovništvu preko pedeset odsto. Argumenat je ovo više u prilog formiranju Ministarstva za rasijanje, jer sadašnji organi čija je ovo nadležnost nijesu u objektivnoj situaciji, ni zakonskoj ni organizaciono-kadrovskoj, da na ovom planu učine nešto više i da odgovore na potrebe kako matice tako i rasijanja. „Pripadnicima manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica jemče se prava i slobode da uspostavlja ju i održavaju kontakte sa građanima i udruženjima van Crne Gore sa kojima imaju zajedničko nacionalno i etničko porijeklo, kulturno-istorijsko nasljeđe, kao i vjerska ubjeđenja” [1].

– Državni organi Crne Gore, ministarstva inostranih poslova, kulture, prosvjete i nauke i druga, treba još više da budu posvećeni multilateralizmu koji je zasnovan

na međunarodnom pravu i širenju ljudskih prava i sloboda, demokratije i vladavine prava, jer se time podstiče dijalog i na međunarodnom nivou.

8. 9. 2. SREDNJOROČNOG KARAKTERA

– Sugerishemo osnivanje Centra za interkulturalni dijalog. Interkulturalno učenje je povezano sa procesom snaženja interkonfesionalnog i interetničkog razumijevanja i afirmisanja političkog dijaloga. Prioriteti u radu Centra bi bili globalno kulturno obrazovanje, položaj i status omladine, ljudska i manjinska prava, demokratsko upravljanje kulturnom raznovrsnošću i dijalog. U okviru Centra objavljivale bi se knjige o dijalogu i obrazovanju, vršila bi se ispitivanja javnog mnjenja o uticaju vjere na društveni život, koliko je prisutna u medijima, obrazovanju, kulturi, koliki je nivo stvarnog poznavanja različitih religija kod teista i ateista, itd. Na ovaj način stvorili bi se uslovi i pretpostavke za izgradnju i širenje interinstitucionalne osnove, saradnje i interstvaralačke dokumentaciono-arhivsko-bibliotečke mreže kao osnovne baze za rad Centra.

– Sugerishemo da se poveća broj i dužina trajanja, kao i sadržajno obogaćenje i specijalizovanje emisija o manjinama na Javnom servisu RTV CG, kao i na programima komercijalnih kuća, posebno na albanskom i romskom jeziku. Takođe, predlažemo emitovanje emisija u kojima bi se njegovao interkulturalni dijalog pozivanjem na rasprave o određenim temama predstavnika svih vjerskih, nacionalnih i kulturnih zajednica u Crnoj Gori. Da bi se ovo moglo ostvariti, država bi trebalo da još više finansijski pomaže i podstiče RTV Crne Gore kao javni servis, ali i komercijalne kuće, da se kadrovski osposobe za organizovanje najširih i kompetentnih rasprava u svrhu podsticanja i afirmisanja dijaloga, kao i da na albanskom i romskom jeziku mogu uspješno i kvalitetno prezentovati interkulturne sadržaje. Novac se može obezbijediti učešćem na konkursu Fonda za manjine sa kvalitetnim projektima. Trenutno se veoma mali broj priloga na svim štampanim i elektronskim medijima u Crnoj Gori bavi temom dijaloga i ukupnim stanjem javnog duha, atmosfere i odnosa između različitih kultura, a neuporedivo više promovisanjem i zaštitom određenih aspekata identiteta pojedinih manjinskih zajednica.

8. 9. 3. DUGOROČNOG KARAKTERA

– Sugerishemo proširenje i dopunu nastavnih sadržaja o zajedničkim osnovama različitih civilizacija, konfesija, nacija i kultura, o ljudskim i manjinskim pravima i drugim humanističkim i univerzalnim antropološkim temama koje moraju biti još više prisutne sa tendencijom stalnog inoviranja, osavremenjavanja i približavanja mladim generacijama.

– Sugerishemo da se u etnički mješovitim sredinama prihvati potpuni bilingvalni pristup kada se radi o učenjima jezika, tj. da se sa podjednakim brojem časova obavezno uče i jezici manjine (u tim lokalnim sredinama to su jezici većine) i jezici većine (u lokalnim sredinama – jezici manjine). Ovo znači da se u sredinama gdje živi crnogorsko, albansko i drugo stanovništvo uvede obavezno učenje crnogorskog, albanskog i drugih jezika naroda koji žive na tim područjima. U čitavoj državi bi-

lo bi poželjno da se uči kao fakultativni albanski i italijanski jezik (bez obzira na to što je italijanski već prisutan u ponudi stranih jezika u školama). U samoj Crnoj Gori postoji respektabilna albanska nacionalna zajednica. Crnogorci i Albanci istorijski su povezani mnogim sponama i predstavljaju, po mnogim parametrima duhovne i materijalne kulture, veoma srodne etničko-nacionalne skupine, a i graničimo se sa Albanijom i Kosovom. Crna Gora je vjekovima bila povezana mnogim istorijskim, ekonomskim, dinastičkim, kulturnim i duhovnim vezama sa Italijom, sa kojom i danas imamo veoma važne komunikacije, te bi još intenzivnije učenje i italijanskog doprinijelo daljem razvoju dijaloga, kako unutar Crne Gore tako i u međunarodnim razmjerama. Dobici od jedne ovakve prakse su višestruki. Učenje jezika pomaže, posebno mladima, da izbjegnju stereotipe o narodima i etnicitetima, konfesijama, pojedincima, da podstaknu njihovu radoznalost i otvorenost prema drugima i otkriju druge kulture. U vezi sa tim potrebno je još više podstaći izdavačku djelatnost u školama, nastavljajući i šireći praksu objavljivanja učeničkih i profesorskih časopisa i listova na stranim jezicima, kao i onih dvojezičnih u nacionalno mješovitim sredinama.

– Sugerišemo izradu i primjenu dokumenta pod nazivom „Nacionalni akcioni plan razvoja interkulturalizma”, koji bi se zasnivao na međunarodnim standardima i umnogome bi pospješio konkretnu i praktičnu dimenziju dalje borbe za složenu implementaciju savremenih načela interkulturalizma i interkulturalnog dijaloga kao posebne, specifične i interdisciplinarne sfere. Planom bi se obuhvatio svaki relevantni segment državne i društvene politike (politički, kulturni, obrazovni, medijski, međunarodni, NVO...), od kojeg zavisi uspješna realizacija procesa interkulturalnog pristupa pitanjima međuetničkih i međuvjerskih odnosa. Od posebne je važnosti adekvatno uključivanje u ove projekte pripadnika mlade generacije, kao i vjerskih, nacionalnih i etničkih vođa i lidera. Zato je još više potrebno oživjeti rad Savjeta za zaštitu prava pripadnika nacionalnih i etničkih grupa i u njega uključiti sve relevantne zajednice i pojedince. Dijalog na najvišem nivou od suštinske je važnosti za uspjeh ovih planova. Kulturna raznolikost i društvena tijela koja je u javnosti simbolično predstavljaju, a koja obuhvataju ključne predstavnike tzv. većina, manjina i emigrantskih zajednica, igraju izuzetno važnu ulogu u realizaciji dijaloga. Da bi se širili integracija i dijalog, mogu se osnivati i drugi radni, konsultantski i savjetodavni organi u čiju aktivnost bi bili uključeni predstavnici brojnih zainteresovanih partnera. Akcionim planovima u cilju promovisanja interkulturalnih vrijednosti, kako na nacionalnom tako i na lokalnim nivoima u etnički mješovitim sredinama, treba obuhvatiti ne samo tzv. „autohtone” ili „stare” manjinske grupacije već i nove migrantske manjinske populacije, kao što su ruska i kineska zajednica. Potrebno je zagovaranje i afirmisanje širih koncepcija interkulturalnog pristupa u upravljanju kulturnom raznolikošću u kome bi dijalog bio važna komponenta. Značajno bi bilo istraživati veze i sinergije između interkulturalnog pristupa u upravljanju raznolikošću i politike integracije, osobito zbog cjelovitog uključivanja u društveni život i dijalog svih manjinskih zajednica, uključujući i sve brojniju rusku i kinesku „koloniju”. Ovo je značajno budući da komunikacija sa pripadnicima ovih kultura i njihova stalna prisutnost u Crnoj Gori donosi višestruke koristi našoj državi sa aspekta me-

đunarodne dimenzije i bogaćenja i oplemenjivanja crnogorske svakodnevice. Svuda u svijetu imigranti oličavaju složenost i kontekstualni karakter identiteta i mogu biti pioniri dijaloga.

Opšta napomena: Sugestije imaju za cilj da dijalog u Crnoj Gori bude još više ispunjen preporukama i inovacijama iz savremene demokratije. U pitanju je oblast od izuzetnog značaja koju je međunarodna zajednica prepoznala kao jednu od naših ključnih kompetitivnih prednosti za dvadeset prvi vijek. U globalnoj ekonomiji Crna Gora je, za sada, zapažena najviše po obnovljenoj državnosti, prirodnim ljepotama i interkulturalnom dijalogu. Naša je dužnost da ono što su nam ostavili preci, priroda, istorija i ranije civilizacije na ovom prostoru dalje obogaćujemo i unapređujemo, ali i da uspješno odgovaramo na nove društvene i globalne izazove i potrebe. Konačno, interkulturalni i svaki drugi dijalog je jedina sigurna budućnost i izvjesnost svijeta. Samo je „nepovjerenje” zdravo i demokratsko. „Blanko” povjerenje je dobro na nivou susjeda i svakodnevice, ali je u politici odlika njene „teatralizacije” i totalitarizma. Nepovjerenje se prevazilazi i dijalogom u „političkom pozorištu” kritički mislećih. „Trening” za ovu „utakmicu” je jedan jedini – stalni razgovor i dijalog. Potreban nam je dijalog o dijalogu, tj. svijest svih subjekata o značaju dijaloga u svim segmentima društva. Samo tako se može uspjeti u procesu uspostavljanja, njegovanja i razvijanja interkulturalnog uvažavanja.

8. 10. ZAKLJUČAK

Na vrhuncu evropske nacionalne države, u periodu od 1870. godine do 1945, široko je bila rasprostranjena pretpostavka da svi koji žive u okviru granica jedne države treba da se asimiluju sa većinskim etosom. Niz generacija socijalizovao se po ovom principu, ponekad, između ostalog, i putem nacionalnih, ponekad i nacionalističkih rituala. U to vrijeme, kada Crna Gora dobija međunarodno priznanje svoje nacionalne države, u njoj se, zahvaljujući harmoničnoj međuvjerskoj i međuetničkoj tradiciji, ali i dalekovidosti njenog višedecenijskog vladara, knjaza i kralja Nikole I Petrovića Njegoša, uspostavlja bitno drugačiji, tolerantni i u suštini dijaloški suživot različitih kultura. Za vrijeme samostalne države Crne Gore, u miru, razumijevanju i toleranciji koegzistirali su pripadnici različitih vjerskih, nacionalnih, jezičkih i kulturnih supstrata, bez nametanja većinskog ni etnosa ni etosa, već naprotiv, sa integrisanošću predstavnika manjina u društvu, čak i u vladajućoj nomenklaturi, naravno, u mjeri konstitucije i razvijenosti, ekonomske, kulturne, obrazovne i druge, tadašnje crnogorske države.

U Evropi se u posljednja dva vijeka pokazalo da različite kulture i religije mogu mirno da žive uz toleranciju i uvažavanje. No, u dvadesetom vijeku u Evropi su se rodili fašistički i nacistički pokreti koji su direktno ili poništavali ili pak redukovali do neprepoznatljivosti svaki dijalog. Tek poslije Drugog svjetskog rata, u zapadnom dijelu podijeljene Evrope, počeli su se naseljavati imigranti iz drugih kultura, sa drugih kontinenata, iz bivših kolonija, različitih rasnih, vjerskih i nacionalnih pripadništava. Tada je formulisan novi koncept društvenog ustrojstva koji je nazvan multikulturalizam. Crna Gora je u to vrijeme već skoro jedan vijek bila multikultural-

na zemlja sa manje-više zavidnim stepenom harmonizovanih međuetničkih i međuvjerskih odnosa, bez obzira na u međuvremenu velike oružane sukobe kao što su balkanski ratovi, Prvi i Drugi svjetski rat. Uostalom, čitava Evropa je prošla kroz ove tragične događaje. Od 1945. godine do kraja dvadesetog vijeka, i Crna Gora, kao dio šire državne cjeline SFRJ, i zemlje Zapadne Evrope koje su danas prevashodni nosioci ideje interkulturalnog dijaloga, prošli su jedan, u osnovi, uspješan i podsticajan period multikulturalizma, bez obzira na to što su bili u kontekstu različitih političko-društveno-ekonomskih sistema.

Multikulturalizam zagovara da se politički prepozna da ono što je nekada bio specifičan etos manjinskih zajednica sada bude u ravni sa većinskim „domaćinom”. To je u socijalističkoj SFRJ pa, naravno, i u Crnoj Gori bilo prepoznato, formulisano i sprovedeno pod sintagmom i kategorijama „naroda i narodnosti”. U ovom pogledu Crna Gora nema razloga da stigmatizira period svog socijalističkog historijskog nasljeđa, bez obzira na njegov nesumnjivi, doduše ublaženi, politički totalitarizam. Crna Gora mora afirmisati vrijednosti multikulturalizma i interkulturalizma iz svih perioda svog državnog i društvenog života. Ako tzv. „stara” Zapadna Evropa, kao srce Evropske unije, uglavnom zaobilazi svoje kolonijalno, Crna Gora nema za tako nešto razloga u odnosu na svoje jugoslovensko socijalističko razdoblje, jer je bilo na liberalnom nivou multikulturalizma Zapadne Evrope. No, multikulturalizam, ipak, često dijeli šematsku podjelu društva na većinu i manjinu, a razlikuje se jedino u tome što daje pravo manjini da se izdvoji od većine umjesto da se asimiluje sa njom. Stari pristupi upravljanju kulturnom raznolikošću prevaziđeni su u društvima u kojima postoji njen visok stepen koji je u stalnom porastu. Ono što je, dakle, nekada bio preporučeni politički pristup i integralni dio kulturne politike, koji se u najkraćem može nazvati 'multikulturalizam', više nije svrsishodan. Da bi se u praksi izgradilo inkluzivno društvo, potreban je novi pristup, a interkulturalni dijalog je put koji treba slijediti. Naročito danas kada su u ekspanziji i globalizam i tribalizam, dvije strane jednog istog lica savremenog čovječanstva.

To nije nimalo lak put. Naprotiv. On se rijetko slijedi i njim se rjeđe ide. Dijalog nije nešto što se lako određuje definicijom univerzalno primjenljivom, bez razmišljanja o svakom konkretnom slučaju. To je nov, nedovoljno proučen civilizacijski, antropološki, etički, konfesionalni, etnički, politički, kulturološki, obrazovni i naučni praksis. Postoji iskrena zbunjenost i nesigurnost šta bi to dijalog mogao da znači u životnoj svakodnevici. Svojevrsnu pometnju unose nedovoljno izbrušeni i prihvaćeni teorijski modeli koji bi mnogo jasnije, nego što je sada slučaj, sugerisali mnoštvu društvenih subjekata na koje sve konkretne načine bi trebalo da slijede interkulturalni model u praksi. U svakom slučaju, univerzalni principi humaniteta, ravnopravnosti, bratstva, jednakosti i slobode, koji određuju odgovarajući moralni kompas, čine okvir jedne kulturne tolerancije i definišu njene granice, posebno u smislu bilo kog oblika diskriminacije i marginalizacije ili djela netolerancije i represije. Kulturne tradicije, bez obzira na to da li su to tradicije tzv. „manjine” ili tzv. „većine”, ne smiju gaziti principe i standard temeljnih dokumenata, akata i konvencija koji se tiču ljudskih, građanskih, političkih, socijalnih, ekonomskih i kulturnih prava. U eri globalizacije i globalnih prijetnji za čovječanstvo, kao što je međunarodni tero-

rizam, interkulturalni dijalog je i potreba i pravo i obaveza. „Naša obaveza na dijalog između kultura i civilizacija je takođe obaveza protiv terorizma, koja osnažuje našu odlučnost da saradujemo sa novim mogućnostima u eri globalizacije” [36], [39].

Poštovanje i promovisanje kulturne raznolikosti jesu osnovni preduslovi za razvoj materijalnih i duhovnih potencijala društava u čijoj osnovi je solidarnost. „Promovisanje kreativnosti u duhu slobode i interkulturalnog dijaloga jedan je od najboljih načina da se održi kulturna vitalnost” [40]. Naša zajednička budućnost zavisi od naše sposobnosti da zaštitimo i razvijamo ljudska prava, kao što je navedeno u „Evropskoj konvenciji SE o ljudskim pravima” [21] i da promovišemo obostrano razumijevanje. Interkulturalni dijalog je živa spona mnogih pojedinaca, grupa, društvenih subjekata, ustanova, organizacija i institucija. On je od osobite važnosti za veliki broj državnih organa i tijela, nacionalnih i etničkih, kulturnih, vjerskih, rodnih, umjetničkih, stvaralačkih, akademskih, naučnih, obrazovnih, emigrantskih i drugih institucija i zajednica, nevladinih organizacija, različitih profesionalnih i strukovnih udruženja, mladih, novinara, medija... Interkulturalni dijalog je borba za slobodu koja se sama osvaja. Potreba za njom je jedna od ključnih ljudskih vrijednosti.

LITERATURA

- [1] Ustav Crne Gore („Sl. list CG”, br. 01/07).
- [2] Rutović, Željko: *Estetika dijaloga*, Obod, Cetinje, 2001.
- [3] Đorđević, Jelena: *Postkultura*, Clio, Beograd, 2009.
- [4] *Manjinski narodi u medijima Crne Gore: Osvajanje slobode*, Nvladina organizacija „Mediakult” – Bar, Fond za manjine Crne Gore, Ministarstvo kulture, medija i sporta Crne Gore, 2009.
- [5] Bogićević, Čedomir: *Istorija crnogorskog sudstva*, Vrhovni sud Crne Gore, Podgorica, 2009.
- [6] Zeković, Aleksandar; Delić, Sabahudin: *Prilozi socijalnoj inkluziji Roma u Crnoj Gori*, Fondacija Institut za otvoreno društvo, Predstavništvo Crna Gora, Podgorica, 2008.
- [7] Šnel, Ralf: *Leksikon savremene kulture*, Plato, Beograd, 2008.
- [8] Perović, Milenko: *Etika*, Novi Sad, 2004.
- [9] Gidens, Entoni: *Odbjegli svijet*, Naklada Jesenski i Turk, Klub studenata sociologije Diskrepancija, Zagreb, 2005.
- [10] Gellner, Ernest: *Postmodernizam, razum i religija*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2000.
- [11] Huntington, Samuel P.: *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb, 1998.
- [12] Mekluan, Maršal: *Gutenbergova galaksija: nastajanje tipografskog čoveka*, Nolit, Beograd, 1973.
- [13] Said, Edward W.: *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1999.
- [14] Perotti, Antonio: *Pledoaje za interkulturalni odgoj*, Educa, Zagreb, 1995.
- [15] Grupa autora: *Interdisciplinarni rječnik za obrazovanje za ljudska prava i demokraciju*, Hrvatsko povjerenstvo za Unesco, Zagreb, 2001.
- [16] *Svi različiti, svi jednaki – ideje, izvori, metode i aktivnosti za neformalno interkulturalno obrazovanje mladih i odraslih* (Obrazovni paket Vijeća Europe), Europski dom, Slavonski Brod, 2000.

-
- [17] Zidarić, Vinko: *Interkulturalizam i interkulturalno obrazovanje*, Europski dom, Vukovar, 2002.
- [18] Zidarić, Vinko: *Interkulturalizam i interkulturalno obrazovanje u kontekstu poslijeratnih migracija u Europi*, u: „Odgoj i obrazovanje”, 1994.
- [19] *Povelja UN*, San Francisko, 1945.
- [20] *Evropski ustav SE o regionalnim i jezicima manjina*, Strazbur, 1992.
- [21] *Evropska konvencija SE o ljudskim pravima*, Rim, 1950.
- [22] *Evropska konvencija SE o kulturi*, Pariz, 1954.
- [23] *Okvirna konvencija SE o vrijednosti kulturne baštine za društvo*, Faro, 2005.
- [24] *Deklaracija SE o kulturnom diverzitetu*, 2000.
- [25] *Helsinska deklaracija o političkoj dimenziji očuvanja kulturnog nasljeđa u Evropi*, Helsinki, 1996.
- [26] *Univerzalna deklaracija UN o ljudskim pravima*, Pariz, 1948.
- [27] *Međunarodni ugovor UN o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*, Njujork, 1966.
- [28] *Univerzalna deklaracija Uneska o kulturnoj raznolikosti*, Pariz, 2001.
- [29] *Konvencija Uneska o zaštiti i promovisanju raznolikosti kulturnih izraza*, Pariz, 2005.
- [30] *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, 1966.
- [31] *Deklaracija UN o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, vjerskih i jezičkih manjina*.
- [32] *Kopenhaški dokument KEBS-a*, 1990.
- [33] *Preporuka SE*, br. 1201/1993.
- [34] *Okvirna konvencija SE o zaštiti nacionalnih manjina*, 1995.
- [35] *Deklaracija iz Opatije o interkulturalnom dijalogu i sprečavanju sukoba*, Opatija, 2003.
- [36] *Deklaracija o međureligijskom i međuetničkom dijalogu u Jugoistočnoj Evropi*, Tirana, 2004.
- [37] *Mostarska deklaracija*, Mostar, 2004.
- [38] *Povelja savjeta ministara kulture Jugoistočne Evrope*, Kopenhagen, 2005.
- [39] *Deklaracija iz Varne*, Varna, 2005.
- [40] *Venecijanska deklaracija*, Venecija, 2005.
- [41] *Ohridska deklaracija*, Ohrid, 2006.
- [42] *Deklaracija iz Opatije*, Opatija, 2006.